

Djelovanje varaždinske sveučilišne i srednjoškolske mladeži tijekom Prvoga svjetskog rata

U tekstu je razmatrana uloga varaždinske sveučilišne i srednjoškolske mladeži u prijelomnim zbivanjima tijekom Prvog svjetskog rata. Okupljena oko Akademskog ferijalnog kluba Tomislav, mladež je organizirala intenzivnu humanitarnu djelatnost, raznolik i bogat kulturno-prosvjetni rad i vrlo značajnu nacionalno-političku aktivnost koja je u konačnici pridonijela radikalnim političkim promjenama koje su nastale kao posljedica svjetskog sukoba na ovim prostorima.

Predratno razdoblje

Početkom 20. stoljeća Hrvatskom je kao ban još uvijek vladao slavonski Mađar Karlo pl. Khuen-Hedervary, provodeći pritom politiku Dvojne Monarhije. Njegovom povlačenju iz Hrvatske pridonijela je nova generacija hrvatskih političara okupljena oko nekadašnje *napredne omladine* koja je 1895., prilikom otvaranja zgrade Hrvatskog narodnog kazališta, javno spalila mađarsku zastavu i potaknula snažne protumađarske demonstracije. Njeni su pripadnici potom protjerani sa zagrebačkog sveučilišta te su studije bili prisiljeni nastaviti u drugim sveučilišnim središtima, ponajviše u Pragu u austrijskom dijelu Dvojne Monarhije. Tu su se susreli s *panslavizmom*, ali i sa spoznajom o zajedničkoj borbi s ostalim slavenskim narodima protiv austrijske i mađarske dominacije. Upravo pod njihovim utjecajem i građanske stranke pristale su na suradnju sa socijaldemokratima u zajedničkom otporu Hedervaryju i mađarizaciji. Nakon što je Ugarski kraljevinski odbor odbio zahtjev za korekcijom financijske nagodbe u korist Hrvatske, 1903. godine nastala je skupina koja je u Bansknoj Hrvatskoj od ožujka do kolovoza organizirala masovne demonstracije i narodni pokret, zahtijevajući financijsku samostalnost Hrvatske, opće pravo glasa i ostale političke slobode. Na narodnim zborovima spominjala se čak i samostalna hrvatska država.¹ Ovoga puta su potporu Zagrebu pružili i Hrvati u ostalim hrvatskim zemljama, neovisno o dijelu Monarhije u kojem su se nalazili. Bio je to najsnažniji protumađarski pokret do tada. Stanje se toliko zaoštrilo da je u Bansknoj Hrvatskoj ukinut ustavni poredak i uveden

¹ Darko DUKOVSKI, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, 1. dio, Zagreb 2005., str. 215 - 216.

komesarijat. Khuen je u međuvremenu napustio Hrvatsku te je ubrzo imenovan za ugarskog ministra predsjednika kako bi pomogao u rješavanju krize u Ugarskoj koja je sve više težila k potpunoj samostalnosti i time dovodila u pitanje samu bit Dvojne Monarhije.

U hrvatskoj politici je ubrzo nakon toga uslijedila korjenita promjena zvana *politika novoga kursa* čiji su neposredni ciljevi bili: da se postojeća kriza dualizma što više iskoristi za korjenito isticanje i zadovoljavanje hrvatskih nacionalnih interesa, da se nastoji uspostaviti suradnja s Mađarima radi zajedničkog nastupa protiv german-skog ekspanzionizma te da se na hrvatskom prostoru postignu hrvatsko-srpska politička sloga i pomirenje s Talijanima. U Banskoj Hrvatskoj je ubrzo bio položen temelj Hrvatsko-srpskoj koaliciji koja će dominirati hrvatskom političkom scenom gotovo do samog kraja Dvojne Monarhije. Budući da je suradnja s Mađarima i Talijanima propala, središta Monarhije smatrala su suradnju Hrvata i Srba najvećom opasnošću te su od tada na različite načine progonili Hrvatsko-srpsku koaliciju.

Posebno se opasnom ova suradnja pokazala u ozračju *aneksijske krize*. Austro-Ugarska aneksija Bosne i Hercegovine i zaoštavanje odnosa između Monarhije i Srbije, koje su prijetile čak i izbijanjem rata, obilježavali su politički život u čitavoj Monarhiji, pa i u Hrvatskoj. U sjeni aneksije odvijali su se teški obračuni između središnje vlasti Dvojne Monarhije i *Koalicije*. To je bilo vrijeme banovanja Pavla Raucha koji je, pokušavajući uništiti *Koaliciju*, imao zadaću apsolutističkim metodama pripremiti teren za aneksiju. Prvo je bilo odgođeno sazivanje Hrvatskog sabora, a nakon toga su protiv članova *Koalicije* pokrenuta dva sudska procesa. Tijekom prvog tzv. *Veleizdajničkog procesa*, uhićeni su i procesuirani srpski članovi *Koalicije*. Protiv hrvatskog dijela *Koalicije*, a posebno njezinog vodećeg političara Frana Supila, pokrenut je tzv. *Friedjungov proces*, nazvan tako po novinaru koji je u bečkim novinama optužio hrvatske zastupnike. U oba se slučaja na osnovi nedovoljno provjerenih dokumenata pokušalo članove *Koalicije* optužiti da su potajno pomagali i zastupali interese Srbije, no sud je pokazao da su optužbe bile izmišljene. Ipak, zbog tih je procesa Frano Supilo napustio *Koaliciju*, a vodeće mjesto u njoj zauzeo je Svetozar Pribićević. *Koalicija* je kao svoj osnovni cilj istaknula ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina u jedinstvenu političku cjelinu kojoj bi se priznao poseban status. Kako je nakon priključivanja Bosne i Hercegovine postojala opasnost da se postavi zahtjev za ujedinjenjem svih južnoslavenskih zemalja u Dvojnoj Monarhiji u jednu političku cjelinu, nakon čega bi u zemlji bio uveden trijalizam, monarhijske središnje vlasti odlučile su se boriti protiv toga. Budući da nije uspio, ban Rauch je bio smijenjen, a novi ban, dr. Nikola Tomašić, pokušao je *Koaliciju* pridobiti proširivanjem izbornog prava, ali se s njom ubrzo posvađao te je dao ostavku.

U siječnju 1912., na položaj bana imenovan je Slavko Cuvaj, nekadašnji visoki upravni činovnik, podžupan, veliki župan, podban, poznat po svojoj krutosti u provođenju naloga pretpostavljenih. Od njega se i na banskoj dužnosti u uvjetima lažne ustavnosti očekivalo provođenje politike *čvrste ruke*. Nastojao je razbiti oporbu, ali mu to nije polazilo za rukom. Kad su u ožujku 1912., *Koalicija* i Stranka prava sklopile izborni sporazum, to je, na njegov prijedlog, iskorišteno kao povod da se ukine ustavno stanje. Kao mađarski ministar predsjednik, Khuen je uspio postići da kralj opet ukine ustavno uređenje i Cuvaja postavi za komesara, što je početkom travnja 1912. bilo učinjeno. Dotadašnji ban, kao komesar raspustio je Sabor i odmah se okomio na

oporbeni tisak, uvodeći visoke kaucije, preventivnu cenzuru, ukidajući kolportažu. Zabranio je održavanje političkih skupova i postavljao povjerenike pojedinih općina i gradova. No odlučan otpor njegovoj samovolji naveo je vrhove Monarhije da u ozračju Balkanskih ratova, razmišljaju o ukidanju apsolutističkog režima u Hrvatskoj koji bi za Monarhiju u postojećim okolnostima mogao biti opasan.² U prosincu 1912. Cuvaj je bio povučen s dužnosti komesara. Do imenovanja novoga komesara, poslovi Komesarijata povjereni su činovničkoj vladi, a od srpnja 1913. novi komesar postao je Ivan Skerlec koji je s *Koalicijom* nastojao postići sporazum. Kako bi se domogla vlasti, *Koalicija* je u međuvremenu postala spremna žrtvovati mnoge svoje političke ciljeve. Potkraj 1913. sa Skerlecom je dogovoreno da *Koalicija* neće ustrajati na rješavanju prijepornih pitanja u hrvatsko-ugarskim odnosima, a ugarska je vlada ukinula komesarijat i prijepornu *Željezničku pragmatiku*. Na temelju sporazuma potkraj 1913. bili su raspisani izbori za Sabor. Očekivani pobjednik ovih izbora bila je *Koalicija* koja je od tada postala pouzdana suradnica režima.

U međuvremenu se, kao reakcija na politiku vrhova Monarhije i na nastojanje vodstva *Koalicije* da postigne kompromis s režimom te da se dokopa vlasti, pojavila nova generacija mladeži poslovično sklone borbi protiv svakog autoriteta i tiranije bilo koje vrste. Premda nedovoljno organizirani i nejedinstveni u ideologiji i metodama koje su bili spremni primjenjivati u političkoj borbi, oni su upravo u periodu koji je prethodio svjetskom sukobu, utjecali na radikalizaciju političkih prilika, ne samo u Banskoj Hrvatskoj nego i na širem prostoru. Neki od njih pokušavali su se svojim radom nadovezati na politiku *sitnih koraka*, razvijajući bogatstvo raznovrsnih kulturno-prosvjetnih aktivnosti u nastojanju da se potakne i oblikuje nacionalna svijest širih slojeva stanovništva. No mnogi od njih bili su skloniji primjeni znatno agresivnijih postupaka poput javnih protesta, demonstracija i štrajkova, dok se kao posljedica režimskog političkog nasilja i sve dubljeg nezadovoljstva zbog teškog položaja hrvatskog naroda u oba dijela Monarhije i na ovim prostorima kao sredstvo otpora, pojavio i politički atentat. Tome je osobito bila sklona radikalno usmjerena hrvatska i srpska *nacionalistička omladina* koja je zahtijevala beskompromisno ujedinjenje svih Južnih Slavena, odnosno stvaranje ujedinjene jugoslavenske države i jedinstvenog jugoslavenskog naroda. Pripadnici ovih omladinskih skupina upravo su Dvojnu Monarhiju smatrali glavnom zaprekom ujedinjenju te su željeli njezino uništenje. Zbog toga su sve one koji su kao i *Koalicija*, pristajali na kompromis, optuživali za izdaju, tražeći radikalnija rješenja. Još prije izbivanja Prvog balkanskog rata, oni su u travnju 1912., organizirano posjetili Beograd gdje im je priređena topla, masovna dobrodošlica, koja se pretvorila u manifestaciju narodnog jedinstva i sloge Hrvata i Srba³. Nakon toga oni su postali pobornici i propovjednici povezivanja jugoslavenskog nacionalističkog pokreta u Monarhiji sa Srbijom,⁴ dok je istjerivanje Osmanlija iz najvećeg dijela njihovih dotadašnjih europskih posjeda, kod njih izazvalo veliko oduševljenje i nadu da je moguće skoro ostvarenje njihovog cilja.

Vrhovi Dvojne Monarhije procijenili su da je stanje izmaknulo nadzoru te da ga treba rješavati izvanrednim mjerama. Na pokušaj da se prilike u Banskoj Hrvatskoj uravnoteže politikom *čvrste ruke*, *nacionalistička omladina* odgovorila je radikalno, organizirajući diljem Hrvatske masovne štrajkove studentske i srednjoškolske mladeži. No kada je na štrajkaški pokret mladeži, ban Slavko Cuvaj reagirao krajnjim mjerama, njihov su odgovor bili atentati. Bosanski Hrvat Luka Jukić je 8. lipnja 1912. godine,

² Isto, str. 216.

³ *Naše pravice*, br. 17, od 25. IV. 1912., str. 4.

⁴ Josip HORVAT, *Pobuna omladine 1911.–1914.*, SKD Prosvjeta, Zagreb 2006., str. 23.

pucao na komesara Cuvaja, a Stjepan Dojčić koji se s istim ciljem sa zakašnjenjem vratio iz Amerike, 18. kolovoza 1913. pokušao je atentat na njegovog nasljednika Ivana Skerleca.⁵

Početak 20. stoljeća i Varaždin je još uvijek bio pod čvrstom kontrolom Kuhnovog režima koji je tijekom 20-ak godina predstavljao Radoslav Rubido Zichy, veliki župan Županije Varaždinske i najistaknutija osoba varaždinskih *mađarona*. Budući da se na prijelazu stoljeća ubrzao proces industrijalizacije, donekle ga je pratio i proces urbanizacije. Prema popisu stanovništva iz siječnja 1901. u Varaždinu je živjelo 13141 žitelja organizirano u 2905 domaćinstava, dok je 10-ak godina kasnije broj stanovnika porastao na 13592 organiziranih u 2886 domaćinstava smještenih u 1090 kuća. S obzirom da je politička pozornica zemlje i grada početkom stoljeća bila izložena stalnim krizama, izgradnja urbane infrastrukture sporo je napredovala pa je Varaždin u ovom razdoblju dobio vrlo mali broj objekata od općeg značaja. U središtu grada, na mjestu starog svratišta *K divljemu čovjeku*, otvoreno je novo, moderno opremljeno svratište s 30-ak soba i kavanom, a ujesen 1908., dovršeno je proširivanje željezničkog kolodvora koji je tom prilikom dobio lijevu i desnu prigradnju i željezni peron.⁶ Zahvaljujući Hermanu Halleru koji je 1905. preuzeo upravu varaždinskog groblja, počelo je njegovo preoblikovanje u park čija ljepota će mu kasnije priskrbiti atribut *najljepšeg u Evropi*. U veljači 1910., Varaždin je dobio prvi stalni kinematograf,⁷ a neposredno pred izbijanje Prvog svj. rata povećan je i kapacitet gradske bolnice.⁸

Prijelomna zbivanja 1903. godine, nisu presudno utjecala na dominaciju *mađarona* u Varaždinu. Položaj i moć velikog župana barem u početku činili su se neoborivim. Opstanku njegovog sustava znatno su pripomogle suprotnosti u oporbenom taboru čiji su nositelji bili odvjetnik Pero Magdić, prvak *Hrvatske stranke prava* i veletrgovac Josip Milković, sljedbenik Frankove *Čiste stranke prava*. Ipak je oporba na svim poljima nastavljala bespoštednu borbu protiv postojećeg režima. Konačno je, prilikom ponovljenih izbora za varaždinskog saborskog zastupnika 1906. godine, *mađaron* Imbro Josipović zbog raspada svoje stranke, odustao od kandidature pa je taj položaj pripao *koalircu* Franu Vrbaniću.⁹ Ovakav tok događaja prisilio je velikog župana na odstupanje te se on odrekao svoje funkcije i 1. srpnja 1906. godine, napustio Varaždin. Na gradskoj političkoj pozornici ostale su dvije dominantne političke grupacije. Jedna su bili nacionalno usmjereni *frankovci* koji su uglavnom okupljali većinu varaždinskog svećenstva i odvjetnika. Drugu, koja je u ovom periodu prevladavala, predstavljala je Hrvatsko-srpska koalicija u čijem su se okrilju okupljali: činovnici, suci, profesori, učitelji, a u početku i radnici. Njihova glasila, *frankovačka Hrvatska straža* i *Magdićeve Naše pravice*, vodila su vrlo oštru polemiku, a njihova politička suprotstavljenost dovela je do podjele građanstva i ometala normalan rad gradske uprave. Pero Magdić se neprestano nastavljao boriti za prevlast u gradskom zastupstvu, ali su se sukobi između pristalica *Koalicije* i Frankovih sljedbenika vodili i za položaje u varaždinskoj županiji i funkciju varaždinskog saborskog zastupnika.

Premda je u Varaždinu nakon stjecanja elementarnog obrazovanja u pučkoj školi i djevojkama i mladima bilo moguće nastaviti obrazovanje u stručnim školama, samo je varaždinska Gimnazija davala solidan temelj za nastavak obrazovanja na akademskoj razini. Brojni njezini polaznici, nakon uspješno položenog ispita zrelosti, upisivali su studije mahom na zagrebačkom sveučilištu, ali i u ostalim sveučilišnim središtima Dvojne Monarhije. Tradicionalno su se organizirali u tamošnjim student-

⁵ J. HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, str. 246 - 255.

⁶ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Varaždin i Grad Varaždin, Varaždin, 1993., str. 481.

⁷ Isto, str. 488.

⁸ Gustav PIASEK, *Hospitali i razvoj bolničke djelatnosti u Varaždinu*, Godišnjak GMV br. 6, Varaždin 1981., str. 67.

⁹ R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, str. 475.

skim klubovima, no sve do početka 20. stoljeća nisu osnovali studentsku organizaciju u samom Varaždinu. S obzirom da su potekli iz Gimnazije, studenti su s njezinim učenicima i nekim profesorima i ubuduće nastavljali održavati veze i prenositi u Varaždin nove ideje i gibanja koja su početkom stoljeća zahvaćala širi hrvatski i južnoslavenski prostor. Stoga se podrazumijevalo da su se varaždinski sveučilištarci nakon pokretanja organizirane aktivnosti, oslanjali i blisko surađivali sa srednjoškolskom mladeži, posebice s gimnazijalcima iz čijih su se redova i ubuduće novačili.

Varaždinska gimnazija

Početak 20. stoljeća varaždinska je Gimnazija dočekala kao gimnazija klasičnog tipa. Nakon što je 1899. godine umro izuzetno poštivani ravnatelj Franjo Pongračić, uslijedile su česte promjene ravnatelja, dok se u profesorskom zboru odvijala nova postupna smjena generacija. Međutim, upravo tada su se u Varaždinu i u samoj Gimnaziji počele događati ključne promjene koje su obilježile cijelo sljedeće razdoblje. Došlo je do postupnog oslobađanja od pritiska Khuenovog režima, što se osjetilo i u Varaždinu, gdje su pod pokroviteljstvom profesora Ivana Milčetića upravo maturanti 5. rujna 1903. priredili vrlo uspješan i u javnosti dobro prihvaćen koncert i predstavu u gradskom kazalištu čiji je čisti prihod bio namijenjen osnutku gradske pučke knjižnice.¹⁰ Nakon što je 1906. režimska *Narodna stranka* konačno izgubila na izborima, a Khuenov eksponent, varaždinski veliki župan Rubido, napustio svoj položaj, ove su promjene još više potakle slobodu djelovanja pa se uskoro osjetila sve veća živost među gimnazijskom mladeži. Učenici su osnivali udruge i uključivali se u kulturne i političke aktivnosti. Na početku 20. stoljeća u Gimnaziji je djelovao pjevački klub *Kreštalica* od kojeg je kasnije osnovan varaždinski akademski ferijalni klub *Fidelitas*.¹¹ Mladež je 1906. osnovala tamburaški zbor koji je već sljedeće godine uspješno nastupao u Gimnaziji, a 1909. službeno je prihvaćen kao Gimnazijsko tamburaško društvo *Svačić* koje je pred Prvi svj. rat znatno intenziviralo svoje djelovanje na kulturno-umjetničkom i humanitarnom području.¹² Djelovalo je pod vodstvom prof. Milana Stahuljaka koji je u okviru društva organizirao kvalitetan pjevački i tamburaški zbor pa su povremeno bili priređivani koncerti i dramske predstave. Njihovi su programi često morali biti ponavljani jer je zanimanje za njihove nastupe bilo veliko.¹³ Zahvaljujući višegodišnjem zalaganju prvog stalnog učitelja gimnastike Ljudevita Filipca, od šk. g. 1908./09. u varaždinskoj je Gimnaziji gimnastika bila uvedena kao obvezan predmet. Iste je godine počeo djelovati Varaždinski gimnazijski športski klub (V.G.Š.K.). Upravo zahvaljujući njemu u Varaždinu je započeo nagli razvoj sporta, posebno nogometa, ali i drugih sportskih disciplina, poput rukometa, mačevanja, boćanja, a neposredno pred Prvi svjetski rat i streljaštva.¹⁴

Odlukom Zemaljske vlade 1910. godine u niže razrede varaždinske Gimnazije počelo je uvođenje realnih odjeljenja.¹⁵ Time je započeo proces njezine transformacije u realnu gimnaziju koji je bio dovršen neposredno pred kraj Prvog svj. rata. Kao i u ranijem razdoblju, Gimnazija je koristila samo istočno krilo gimnazijske zgrade, dok je južno krilo i dalje bilo na raspolaganju *Nižoj pučkoj dječjačkoj školi* i *Šegrtskoj školi*. Inicijativom Zemaljske vlade, 1910./11. i u ovoj su se gimnaziji počeli sazivati masovni roditeljski sastanci radi poboljšanja suradnje škole i roditelja kako bi se postigao što bolji odgojno-obrazovni učinak. Prvi takav sastanak okupio je stotinjak ljudi, pa se nametnulo pitanje odgovarajućeg prostora za održavanje takvih skupova.¹⁶

¹⁰ *Varaždinski vjestnik*, br. 37 od 12. IX. 1903., str. 3.

¹¹ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“*, str. 2.

¹² Krešimir FILIĆ, *Varaždinska gimnazija 1636.-1936.*, Varaždin 1936., str. 110.

¹³ R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, str. 484.

¹⁴ Isto, str. 484.

¹⁵ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1910./11.*, str. 100.

¹⁶ Isto, str. 104.

Organiziranje i rad varaždinskih sveučilištaraca

Početak 20. stoljeća varaždinski studenti još uvijek su se organizirali u okrilju akademskih klubova i društava na zagrebačkom sveučilištu ili na ostalim sveučilištima na kojima su studirali. U samom Varaždinu organizacija sveučilištaraca nije bilo sve do 1905. godine kad su demokratski opredijeljeni studenti grada Varaždina osnovali prvi akademski klub *Fidelitas*¹⁷ koji je izrastao iz gimnazijskog pjevačkog kluba *Kreštalica* i u početku je brojio 20-ak članova.¹⁸ Prema zapisnicima za akademsku godinu 1905./06., prvo rukovodstvo ovog kluba, činili su: predsjednik Artur Krajanski, potpredsjednik Gustav Kuhar, tajnik Vladoj Pongračić, blagajnik Mavro Steiner, kućedomaćin Ljudevit Jurinac te odbornici: Josip Klinc, Mirko Kuzmić, Ivan Baboselec, Ernest Krajanski i Marko Altstadter.¹⁹ Pod ovim je imenom klub djelovao u prve dvije godine da bi nakon toga bio preimenovan u Hrvatski akademski ferijalni klub *Tomislav* i pod tim je imenom djelovao u periodu od 1907. do 1923. godine.²⁰ Prema klupskim *Pravilima* odobrenim 18. svibnja 1907., njegova je svrha razvijanje društvenosti, širenje prosvjete među članovima i narodom putem literarnih sastanaka i javnih predavanja i razvijanje raznih vrsta sportova.²¹ Varaždinski sveučilištarci poneseni idejama sustavnog i kontinuiranog *sitnog rada* u narodu, odlučili su pokrenuti raznovrsnu i bogatu pučko-prosvjetnu aktivnost. Premda je varaždinski studentski klub u početku na tom području zaostajao za nekim drugim prosvjetnim organizacijama poput zagrebačke ili sušačke, varaždinski su sveučilištarci ubrzo razvili raznovrsne oblike rada od osnivanja čitaonica i knjižnica, održavanja pučkih predavanja, organiziranja tečajeva za opismenjavanje i raznih drugih obrazovnih tečajeva, osnivanja putujućih seoskih knjižnica, priređivanja kulturno-prosvjetnih priredaba, koncerata ili amaterskih predstava. Kako bi njihov rad bio učinkovitiji i raznovrsniji i Akademski klub *Tomislav* uključio se u ABC-ov prosvjetni savez koji je akademskim udrugama pružao tehničku i organizacijsku pomoć i koordinirao rad na širem prostoru.²²

Premda je nastojala zadržati političku neutralnost kako bi njezin pučko-prosvjetni rad bio što učinkovitiji, mladež se svojim aktivnostima neizbježno uključivala i u politička zbivanja. Nailazeći na ometanje u djelovanju, povremeno je dolazila u sukob s predstavnicima režima i političkim grupacijama koje su ga podržavale. Stoga je njihov rad povremeno bio izložen otvorenoj kritici iz frankovačkih krugova.²³ U okviru svojih kulturno-prosvjetnih programa, oni su organizirali i neku vrstu političkih okupljanja, tzv. *komerse*. No vrhunac njezine političke aktivnosti pred Prvi svj. rat bio je masovni učenički štrajk protiv Cuvajevog režima. Budući da je policija brutalno reagirala protiv sarajevskih demonstancija, pri čemu je teško ranjen učenik Šahinagić,²⁴ glas o tim događanjima munjevito se pronio čitavom Hrvatskom. Podržana od građana, mladež se odlučila izraziti solidarnost sa sarajevskim kolegama i prosvjedovati protiv upotrebe oružja protiv golorukih te je sredinom ožujka, masovno napustila nastavu i proglasila generalni štrajk svih srednjih škola u Hrvatskoj.²⁵

Premda su Cuvajevom banovanju otpor pružile gotovo sve političke grupacije u Varaždinu, posebno oštro je protiv njega istupila mladež. Buntovničko raspoloženje su među varaždinske srednjoškolce prenijeli sveučilištarci koji su se pred rat obično okupljali u prostorima varaždinskog *Starog grada*.²⁶ Varaždinski gimnazijalci odlučili su se pridružiti vršnjacima širom Hrvatske te su u četvrtak 14. ožujka 1912. u povorci prodefilirali gradskim ulicama. Potom su prihvatili rezoluciju zagrebačkih srednjoš-

¹⁷ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“*, str. 2.

¹⁸ Branko SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, Rukopis u posjedu Knjižnice i čitaonice Metel Ožegović, str. 43.

¹⁹ Isto, str. 63.

²⁰ *Pravila Hrvatskog akademskog ferijalnog kluba „Tomislav“*, Varaždin 1909.

²¹ Isto, čl. 3.

²² *Naše pravice*, br. 29 od 16. VII. 1914., str. 4.

²³ *Hrvatske pravice*, br. 14 od 31. VIII. 1907., str. 10.

²⁴ J. HORVAT, *Pobuna omladine 1911.–1914.*, str. 113.

²⁵ *Naše pravice*, br. 11, od 14. III. 1912., str. 2.

²⁶ Branko SVOBODA, *Nekadašnji revolucionarni rad zagorske omladine*, Zagorski kolendar 1967., str. 108.

kolaca od 10. ožujka i zaključili da će se i varaždinska mladež priključiti generalnom štrajku protiv bana Cuvaja.²⁷ Najavljeni masovni učenički štrajk uslijedio je 19. ožujka 1912. godine, a potaknuli su ga varaždinski sveučilištarci koji su prethodno obišli gimnazijske učionice i učenike nagovarali na štrajk. Tadašnji neomiljeni ravnatelj Gimnazije dr. Adolf Jurinac, nastojeći preduhitriti događaje, neuspješno je tražio od policije da uhapsi neke sveučilištarce i srednjoškolcima otme zastavu.²⁸ Uz gimnazijalce štrajku su se pridružile učenice gradske *Više djevojačke škole*, *Ženske stručne škole* te neke učenice više djevojačke škole u uršulinskom samostanu.²⁹ Nakon svrstavanja u povorku, preko četiristo štrajkaša pod hrvatskom trobojnicom demonstriralo je gradskim ulicama, pjevajući ilirske budnice, kličući ranjenom učeniku Šahinagiću, učeničkoj slozi i štrajku, pozivajući na narodno jedinstvo. Nakon obilaska grada sudionici su priredili protestni skup na kojem im je bio rastumačen uzrok štrajka i iskazana želja da se u zahtjevima ustraje sve dok vlada ne udovolji traženjima hrvatskih srednjoškolaca.³⁰

Dana 3. travnja 1912. Slavko Cuvaj bio je imenovan na dužnost komesara u Hrvatskoj i Slavoniji. Uslijedilo je raspuštanje gradskih zastupstava u svim gradovima u kojima je oporba imala većinu pa je takva sudbina pogodila i Varaždin. Upravu grada preuzeo je vladin povjerenik Ernest Spies.³¹ No, situacija se uskoro izmijenila jer vlastodržcima nije odgovaralo da u zategnutoj situaciji izazvanoj atmosferom Balkanskih ratova u Hrvatskoj ostave omraženi Cuvajev režim. Ponesena idejama južnoslavenskog jedinstva i suradnje u vrijeme Balkanskih ratova i varaždinska mladež je oduševljeno podupirala akciju Južnih Slavena protiv osmanlijske hegemonije, priređujući javne priredbe u korist Crvenog križa balkanskih država.³² Bilo je primjera da su varaždinski mladići poput Mladena Belčića, člana Akademskog kluba *Tomislav*, bježali iz Hrvatske i prijavljivali se kao dobrovoljci u vojsku balkanskih saveznika.³³ No upravo u ovom razdoblju politička borba se intenzivirala i na širem prostoru, poprimajući sve radikalnije oblike. U Mađarskoj je radništvo proglasilo generalni štrajk, redarstvo je oporbu nasilno izbacilo iz peštanskog parlamenta, a 7. lipnja 1912. uslijedio je i pokušaj atentata na predsjednika ugarskog parlamenta.³⁴ U Zagrebu je omladinac Luka Jukić pucao na komesara Cuvaja. Balkanske prilike natjerale su režim na pokušaj dogovora s *Koalicijom*, a ubrzo je uslijedio atentat i na novoga kraljevskog komesara Ivana Skerlecza, što je u konačnici dovelo do nagodbe *Koalicije* i režima. No pokušaj mađarske vlade da iz vlasti hrvatsku obalu izazvao je upravo pred izbijanje Prvog svj. rata, masovno nezadovoljstvo i začetak novog skupštinskog pokreta, poput onog iz godine 1903.³⁵

Razdoblje Prvoga svjetskog rata

Nakon što je stari car Franjo Josip I, ne mogavši se oduprijeti pritiscima, potpisao objavu rata Kraljevini Srbiji, prema njegovoj naredbi je u noći 25. na 26. srpnja 1914. godine bila izvršena djelomična mobilizacija pa su u nedjelju 26. srpnja i na varaždinskim ulicama osvanuli crveni plakati pozivajući na oružje sve vojne obveznike do 37. godine starosti.³⁶ Dva dana kasnije službeno je započeo Prvi svjetski rat, a u novim ratnim okolnostima u čitavoj Habsburškoj Monarhiji, a time i u Hrvatskoj i Slavoniji, nastupilo je izvanredno stanje kojim je paraliziran politički život, dok je u javnom životu prevladala volja vojnih vlasti. Premda su ugarsko vodstvo i javnost bile sklone

²⁷ *Naše pravice*, br. 12, od 21. III. 1912., str. 1.

²⁸ *Naše pravice*, br. 12, od 21. III. 1912., str. 1.

²⁹ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 5.

³⁰ *Naše pravice*, br. 12, od 21. III. 1912., str. 1.

³¹ R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, str. 502.

³² B. SVOBODA, *Nekadašnji revolucionarni rad zagorske omladine*, str. 110.

³³ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 6.

³⁴ J. HORVAT, *Pobuna omladine 1911.–1914.*, str. 318.

³⁵ Isto, str. 330 – 331.

³⁶ R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, str. 511.

što većoj samostalnosti, bečki režim, pozivajući se na potrebu jedinstvenog vodstva, odlučio je u prvom ratnom razdoblju vladati diktatorski. U zemlji su bila ukinuta ustavna prava i zabranjene javne manifestacije. Na taj način se društveni i politički život, pomoću surovog ratnog zakonodavstva, nastojao svesti na minimum, a cjelokupno stanje u zemlji prilagoditi novim ratnim prilikama.

Banskom naredbom od 27. srpnja 1914. godine, bilo je obustavljeno djelovanje svih društava i korporacija u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, dok je osnivanje novih bilo zabranjeno. Porotno suđenje bilo je ukinuto, a uvedeni su prijeki sudovi. Isto tako bio je ukinut i Zakon o slobodi tiska i uvedena preventivna cenzura,³⁷ dok je dan kasnije, na području Hrvatske i Slavonije, bubnjevima bio oglašen prijeki sud.³⁸ Želeći očuvati red u gradu, tadašnji varaždinski gradonačelnik Pero Magdić povećao je broj članova redarstva, pozivajući sve članove *Varaždinske narodne garde*, koji još nisu bili mobilizirani, da se stave na raspolaganje gradskom kapetanu Antunu Antunoviću. S obzirom da je grad bio proglašen ratnim područjem u Varaždinu se sve nastojalo prilagoditi potrebama rata. Tome je bila podvrgnuta i domaća proizvodnja, pa je varaždinska tvornica tkanina između ostalog, morala početi proizvoditi sanitetski materijal,³⁹ dok je u varaždinskoj stručnoj školi bila šivana rubenina za ranjene vojnike.⁴⁰ Premda je gradska bolnica bila proširivana neposredno pred rat, ukazala se potreba za novim, pa makar i nesavršenim bolničkim prostorom. Stoga su neke veće javne zgrade bile pretvorene u privremene vojne bolnice. Toj svrsi su poslužile domobranska vojarna, u kojoj je bio osiguran prostor za prihvrat šesto ranjenika i zgrada varaždinske gimnazije koja je bila pripremljena za zbrinjavanje približno četiri stotine osoba. Ove preinake bile su napravljene još prije početka školske godine 1914./15.⁴¹

Neposredno pred Prvi svjetski rat dužnost ravnatelja varaždinske Gimnazije preuzeo je poduzetni dr. Vjekoslav Pacher koji se u vrlo kratkom predratnom periodu, pobrinuo za značajno upotpunjavanje profesorske i učeničke knjižnice i gimnazijskih nastavnih zbirki. Budući da je gimnazijsku zgradu počela koristiti vojska, ona je bila ispražnjena, a školske zbirke bile su iz sigurnosnih razloga, pohranjene u dvorani varaždinskog kazališta. Zbog spomenutih prilagodbi, nastava je počela sa zakašnjenjem, tek 8. listopada 1914. godine u prostorima *Niže djevojačke škole*.⁴² S obzirom da zamjenski prostor u mnogočemu nije udovoljavao potrebama, grad je Gimnaziji dao na korištenje tri prostorije u općinskoj zgradi nasuprot njezinoj. Dio prosvjetnog kadra i na varaždinskom području bio je podvrgnut mobilizaciji. Već početkom rata su primjerice, kao pričuvni časnici u vojnu službu bila pozvana čak sedmorica gimnazijskih profesora.⁴³ Namjesni učitelj Milovan Bakliža poginuo je već 23. rujna 1914. godine, dakle na samom početku rata,⁴⁴ dok su profesor Josip Lacković, Nikola Očigrija i Blaž Rukavina bili kasnije zarobljeni pa su se vratili tek na kraju rata.⁴⁵ Budući da zbirke nastavnih pomagala i sredstava nisu bile dostupne, nastavu se u Gimnaziji i bez njih nastojalo što bolje organizirati. Pri obučavanju je pod vodstvom mlađih profesora, veća važnost bila posvećivana organiziranju stručnih izleta u bližu, a ovisno o mogućnostima i u dalju okolicu grada.⁴⁶ Nastojalo se pojedinačno pratiti uspjeh učenika unošenjem opaski u posebne kataloge, što je olakšavalo ocjenjivanje i izvještavanje roditelja.⁴⁷ Tijekom Prvog svj. rata su se, uz mladiće u varaždinsku Gimnaziju upisale prve gimnazijalke, od 1914./15. kao izvanredne,⁴⁸ a potkraj rata i kao redovne učenice.⁴⁹ Krajem rata bio je završen i proces transformacije u realnu gimnaziju pa je varaždinska Gimnazija od tada funkcionirala kao gimnazija realnog tipa.⁵⁰

³⁷ *Naše pravice*, br. 31, od 30. VII. 1914., str. 5.

³⁸ R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, str. 511.

³⁹ Ivan KURTALJ, *Postanak i razvoj varaždinske tekstilne industrije - Varaždin*, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 1, Varaždin 1961., str. 70.

⁴⁰ *Hrvatsko pravo*, br. 10 od 29. VIII. 1914., str. 3.

⁴¹ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1914.–1915.*, str. 83.

⁴² Isto, str. 83.

⁴³ Siniša HORVAT, *Povijest varaždinske Gimnazije od utemeljenja do obilježavanja 350. obljetnice njezina djelovanja*, Gimnazija u Varaždinu 1636.–2006., Varaždin 2006., str. 36.

⁴⁴ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1914.–1915.*, str. 83–84.

⁴⁵ Isto, str. 8–12.

⁴⁶ *Hrvatsko pravo*, br. 22 od 2. IV., 1917., str. 5.

⁴⁷ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1914.–1915.*, str. 86.

⁴⁸ Isto, str. 122.

⁴⁹ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1910./11.*, str. 100.

⁵⁰ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1917.–1918.*, str. 110.

U prilikama prouzročenim ratom i u Varaždinu je uslijedilo drastično pogoršavanje stanja ljudskih prava i sloboda popraćeno kućnim premetačinama i progonima. Pretragama su bile izvrnute prostorije radničkog društva *Sloboda* i *Hrvatskog sokola*.⁵¹ *Slobodi* i Akademskom ferijalnom klubu *Tomislav* bila je zaplijenjena imovina, čak i inventar. Većina mladeži bila je poslana u rat pa je u gradu ostao minimalan broj sveučilištaraca. Neki od njih našli su se na udaru režima pa je primjerice, Oto Šantel, jedan od članova Akademskog ferijalnog kluba *Tomislav*, inače časnik, bio degradiran i utamničen.⁵² Organizacija varaždinskih sveučilištaraca bila je znatno oslabljena, a njezin legalni rad kao i rad ostalih građanskih udruga, bio je zakonom zabranjen. Posljednje vodstvo Akademskog ferijalnog kluba *Tomislav* bilo je izabrano za akademsku godinu 1913./14., dok za sljedeću, ratnu 1914./15. godinu, više nije birano.⁵³ Daljnja aktivnost varaždinskih sveučilištaraca u novim ratnim okolnostima mogla se nastaviti samo ilegalno.

Postupne promjene u vanjskoj i u unutarnjoj politici Dvojne Monarhije nastupile su tek nakon što je, 21. studenog 1916., umro car Franjo Josip I. Promjena na prijestolju je svega par dana kasnije potakla austrijsku akciju za sklapanje separatnog mira.⁵⁴ Sve teže opće prilike prisilile su njegovog nasljednika, cara Karla i monarhijske vrhove da dozvole obnovu parlamentarnog sustava i liberalizaciju političkog i društvenog života u zemlji. Zahvaljujući tome i u Dvojnoj Monarhiji su u posljednje dvije ratne godine ojačale ideje samoodređenja naroda pa su češki i južnoslavenski zastupnici u *Carevinskom vijeću*, čim se za to pružila prilika, objavili deklaracije u kojima su zatražili priznavanje nacionalnih sloboda. U ime *Jugoslavenškoga kluba*, koji je tijesno surađivao s Česima, dr. Anton Korošec je na sjednici od 30. svibnja 1917., pročitao tzv. *Svibanjsku deklaraciju* u kojoj je bilo zahtijevano da se unutar granica postojeće Monarhije ujedine sve zemlje u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi.

Premda su sve do kraja 1916. godine radili neorganizirano, bez službeno izabranog vodstva, varaždinski sveučilištarci su se nakon toga počeli organizirati, ali i dalje bez službenog vođenja zapisnika o djelovanju. U novonastalim okolnostima oni su u proljeće 1917. godine, izabrali novo ilegalno vodstvo.⁵⁵ Za predsjednika ilegalnog odbora izabran je Oskar Lypolt, a za potpredsjednika, Božo Jambrešak. Tajnik je postao Branko Svoboda, dok je na dužnost blagajnika bio izabran Emanuel Polak-Poljanić. Članovi ovog odbora postali su Vladimir Janković, Miroslav Posmodi i Nikola Weisz. Potaknuti političkim prilikama i razvojem ratnih događanja, varaždinski sveučilištarci su ubrzo po objavljivanju *Svibanjske deklaracije*, započeli živu društvenu, humanitarnu i političku aktivnost usmjerenu na rješavanje nacionalnog pitanja Južnih Slavena u novonastalim okolnostima raspadajuće Monarhije.⁵⁶ U tu svrhu oni su u Varaždinu i njegovoj široj okolini organizirali izuzetno bogat i sustavni humanitarni i kulturno-prosvjetni rad, a usporedo s time poduzimali su i brojne nacionalno-političke aktivnosti. Povezali su se i s varaždinskim srednjoškolcima, primajući u svoju ilegalnu organizaciju prvenstveno one koji su prethodno prisegnuli da će raditi na rušenju Monarhije i na ujedinjavanju Južnih Slavena.⁵⁷ Posebno uspješna bila je već tradicionalna suradnja s polaznicima varaždinske Gimnazije iz čijih su se redova varaždinski sveučilištarci uglavnom novačili i koji su svojom masovnošću često podupirali njihove akcije, dok se manja skupina mlađih gimnazijskih profesora osobno angažirala i surađivala s organizacijom varaždinske mladeži. Nakon što je na čelo Akademskog ferijalnog kluba *Tomislav* izabran dosadašnji tajnik, student prava Bran-

⁵¹ RKUD „Sloboda“ u Varaždinu 1905.–1955., Varaždin 1955., str. 60.

⁵² B. SVOBODA, *Nekadašnji revolucionarni rad zagorske omladine*, str. 113.

⁵³ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 66.

⁵⁴ Josip HORVAT, *Politička povijest hrvatske*, August Cesarec, Zagreb 1989., 1. dio, str. 360.

⁵⁵ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 66.

⁵⁶ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“*, str. 2.

⁵⁷ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 10.

ko Svoboda, aktivnost ove udruge se u zadnjoj godini svjetskog sukoba, posebno intenzivirala.⁵⁸

Humanitarni rad

Okolnosti u kojima se Dvojna Monarhija našla zahvaljujući ratu, s vremenom su se sve više pogoršavale. Situacija na bojištima nije joj išla u prilog, dok je cjelokupno stanje unutar njenih granica svakim danom postajalo sve teže. Prehrambene prilike u Austro-Ugarskoj već su 1915. bile izuzetno teške. Kao posljedica gladi i neimaštine, počeli su i štrajkovi radništva. Posebno teško bilo je u austrijskom dijelu jer je granica između njega i zemalja krune Sv. Stjepana postala carinskom granicom, dok je ugarska vlada onemogućavala prebacivanje hrane u drugu polovicu države, bez obzira na to što je ona tamo kronično nedostajala. Osim prehrambenih proizvoda, za potrebe civilnog stanovništva nedostajalo je i drugih vrsta sirovina, civili su primjerice, nosili cipele s drvenim đonovima.⁵⁹ S vremenom je i vojska sve lošije opremana, dok je nestašica hrane bila sve osjetnija čak i na bojištima. Humanitarna aktivnost u ovakvim je okolnostima bila ne samo poželjna, već su je vlasti nastojale stimulirati u svim slojevima stanovništva pa čak i među školskom mladeži. Studentska i srednjoškolska mladež često se samoinicijativno uključivala u humanitarni rad i poduzimala akcije humanitarnog karaktera neovisno o zahtjevima vlasti. No, ove su se aktivnosti isto tako često neizbježno ispreplitala s njihovim nacionalno-političkim i kulturno-prosvjetnim radom, što kod vlasti, ne samo da nije bilo odobravano, nego je nailazilo na ometanja, a vrlo često i na otvoren zabranu.

Varaždinska mladež se od samog početka marljivo uključivala u brojne aktivnosti humanitarnog karaktera ili ih je nerijetko i sama organizirala. Među učenicima svih škola tijekom rata su u različite svrhe redovito bili prikupljani dobrotvorni prilozima. Povodom pojedinih blagdana sakupljalo se za ratnike na bojištima, ranjenike, ratnu siročad i obitelji poginulih vojnika, invalide, prehranu siromašnih učenika, zbrinjavanje učenika iz Međimurja i sl. I u školama je redovito bio upisivan ratni zajam,⁶⁰ a kako bi prikupljanje sredstava bilo što učinkovitije, sam ban je svim ravnateljstvima viših pučkih i srednjih škola uputio okružnicu u kojoj je apelirao na prosvjetne djelatnike da potiču mladež na rodoljublje i sudjelovanje u toj akciji.⁶¹ Isto tako je primjerice, okružnicom *Službenog lista*, školska mladež poticana da za potrebe vojske, pod vodstvom svojih učitelja, prikuplja ljekovito bilje.⁶² Posebno poduzetnim se pokazao već spominjani gimnazijski ravnatelj dr. Vjekoslav Pacher koji je općenito podupirao učeničke aktivnosti pa je učeničko društvo *Svačić* tijekom ratnih godina nastavljalo organizirati koncerte s plesom za prikupljanje humanitarnih priloga. Čisti prihod priređenih dobrotvornih koncerata i priredaba najčešće je bio namijenjen zbrinjavanju ratnih stradalnika. Tako je 17. veljače 1916. godine, pod pokroviteljstvom župana i kr. povjerenika Stjepana pl. Beloševića u varaždinskom gradskom kazalištu bio priređen koncert gimnazijske mladeži čiji je čisti prihod bio namijenjen zakladi za invalide, udovice i siročad poginulih ratnika Županije varaždinske.⁶³ Program je obuhvaćao narodne popijevke u izvedbi *Svačićevog* mješovitog i tamburaškog zbora pod ravnanjem prof. Tomislava Miškulina koji je neposredno pred početak rata preuzeo njegovo vođenje.⁶⁴ Kritika je vrlo povoljno ocijenila humanitarnu svrhu, financijski učinak i kvalitetu izvedenog programa.⁶⁵ U organizaciji ivanečke mladeži, *Svačićev*

⁵⁸ Isto, str. 66.

⁵⁹ J. HORVAT, *Politička povijest hrvatske*, str. 361.

⁶⁰ Gimnazijska *Izvešća* u razdoblju od 1914. do 1918.

⁶¹ *Hrvatsko pravo*, br. 18 od 29. IV. 1916., str. 2.

⁶² *Hrvatsko pravo*, br. 28 od 14. VII. 1917., str. 5.

⁶³ *Hrvatsko pravo*, br. 7 od 12. II. 1916., str. 3.

⁶⁴ *Izveštaj kr. Velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1913.–14.*, Učiteljski zbor, str. 10.

⁶⁵ *Hrvatsko pravo*, br. 8 od 19. II. 1916., str. 3.

gimnazijski tamburaški zbor 26. veljače 1916. godine, priredio je u svratištu *Ivančica* u Ivancu, koncert u korist hrvatskih slijepih vojnika.⁶⁶ U slične svrhe bili su priređeni i koncert održan u gradskom kazalištu 16. veljače⁶⁷ i 26. travnja 1917. godine.⁶⁸

Dr. Pacher potaknuo je osnivanje učeničke štedionice,⁶⁹ dok je gimnazijsko *Potporno društvo* tijekom rata pojačalo brigu za siromašne učenike kojima se nastojalo pružiti besplatno liječenje i olakšati nabavljanje hrane, odjeće, obuće, lijekova i školskih knjiga.⁷⁰ Izbijanjem rata, na njegovu je inicijativu bila organizirana i udruga skauta koji su pod vodstvom predavača higijene, dr. Aleksandra Ernsta, završili i tečaj prve pomoći. Tijekom prve ratne godine dobrovoljna aktivnost gimnazijskih skauta bila je korištena kao pomoć pri javnim službama ili pri prijenosu ranjenika.⁷¹ Tako su primjerice, skauti, uz suradnju varaždinskih sveučilištaraca, pomagali kod prebacivanja ranjenika iz željezničkih vagona u kola koja su zatim, neovisno o vremenskim uvjetima, pratili u bolnicu, za što su im se ranjeni vojnici čak i putem novina javno zahvaljivali.⁷² No zbog straha od mogućeg širenja zaraznih bolesti, njihova aktivnost kasnije je bila obustavljena.

Ovoj aktivnosti se ilegalno, bez službeno registrirane organizacije, priključila i varaždinska sveučilišna mladež, pružajući pomoć pri zbrinjavanju ranjenih vojnika koji su s ratišta dovoženi u varaždinske vojne bolnice. Varaždinski sveučilištarci su, zajedno s gimnazijskim skautima, prenosili ranjenike i pratili ih do bolničkih prostora.⁷³ I dok se takva aktivnost s pohvalom i odobravanjem podržavala, pomaganje internircima vlasti sigurno nisu pozdravljale. Uskoro nakon izbijanja rata i u Varaždinu je bilo dopremljeno mnoštvo interniranih Srba iz Vojvodine i Srijema. Prvi takav transport stigao je na varaždinski željeznički kolodvor u priepodnevnim satima 12. listopada 1914. godine i obuhvaćao je stotinu i tri osobe obaju spolova iz rumskog kotara, optužene za veleizdaju. Dopraćenici su bili vrlo lošeg izgleda te su, prema ocjeni prisutnih, budili vrlo neugodan dojam. Vlasti su ih obično smještale po vlastelinskim imanjima u varaždinskoj okolini gdje su tijekom ratnih godina, prinudnim radom osiguravali svoju egzistenciju.⁷⁴ Kasnije je uslijedilo još takvih transporta čiji su sudionici pod vojničkom pratnjom bili otpremani na svoja odredišta diljem Zagorja. Za razliku od *frankovaca* koji su, čim su ih žandari izveli iz teretnih vagona, na njihovu prisutnost reagirali pljuvanjem, mladež ih je nastojala pratiti kako bi saznala za mjesto njihovog smještaja te im pokušala pružiti pomoć.⁷⁵ Usprkos žandarmerijskim i policijskim stražama, sveučilištarci su s internircima uspostavljali veze, donoseći im hranu i odjeću i potajno su s njima komunicirali kako bi im mogli pružiti odgovarajuću podršku.⁷⁶

Budući da je nestašica hrane s vremenom postajala jedan od najizraženijih problema u čitavoj Dvojnoj Monarhiji pa i u mnogim hrvatskim krajevima, varaždinski studenti odlučili su u tu svrhu pokrenuti rad organizacije koja bi u Varaždinu i njegovoj široj okolini, preuzela brigu oko zbrinjavanja siročadi iz najugroženijih područja zahvaćenih glađu i neimaštinom. Ustanovljeno je da su djeca u nekim krajevima poput Dalmacije i Bosne bila izvrgnuta raznim bolestima, a zbog kroničnog nedostatka hrane, neka su *oglušila i oslijepila*. Kako je pomor u nekim pasivnim područjima, već 1917. godine, poprimio zabrinjavajuće razmjere u Hrvatskoj je odmah iniciran pokret za spašavanje glađu ugrožene djece, koji se tijekom 1918. godine raširio čitavom zemljom.⁷⁷ U Varaždinu je na poticaj sveučilištaraca, već 1917. godine, bio osnovan *Odbor varaždinskih žena za jugoslavensku siročad* čija je prva predsjednica bila Zora

⁶⁶ *Hrvatsko pravo*, br. 8 od 19. II. 1916., str. 2.

⁶⁷ *Hrvatsko pravo*, br. 7 od 17. II. 1917., str. 4.

⁶⁸ *Hrvatsko pravo*, br. 19 od 12. V. 1917., str. 6.

⁶⁹ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1915.–1916.*, *Ljetopis*, str. 81.

⁷⁰ *Izveštaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1914.–1915.*, str. 113.

⁷¹ *Isto*, str. 87. – 89.

⁷² *Hrvatsko pravo*, br. 13/5 od 24. IX. 1914., str. 2.

⁷³ *Hrvatsko pravo*, br. 13/4 od 24. IX. 1914., str. 2.

⁷⁴ *Hrvatsko pravo*, br. 216 od 13. X. 1914., str. 2.

⁷⁵ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 8.

⁷⁶ Ivan ESIH: *Narodna revolucionarna omladina Hrvatskog zagorja prije pedeset godina*, *Zagorski kalendar 1966.*, str. 148–154.

⁷⁷ *Hrvatska država*, br. 163 od 6. VIII. 1918., str. 2.

Magdić.⁷⁸ Spomenuti odbor je u ovim krajevima preuzeo brigu oko smještaja, prehrane i odgoja ove siročadi, a sveučilištarci su s njim kvalitetno surađivali i materijalno ga pomagali. Kako bi suradnja bila što učinkovitija, sveučilištarci su u taj odbor već prve godine delegirali svoje članove Branka Svobodu i Emanuela Polaka-Poljanića, dok je sljedeće godine, uz Svobodu, tu ulogu preuzeo Miroslav Posmodi.⁷⁹ Isto tako sveučilištarci su i tijekom rata nastavili voditi brigu o međimurskim učenicima koji su se školovali u Varaždinu.⁸⁰ Sredstvima prikupljenim priređivanjem humanitarnih priredaba, pomagali su oko njihove prehrane, opskrbe, školovanja te pronalaženjem odgovarajućih stanova za njihov smještaj. Slična pomoć bila je pružana i međimurskoj mladeži koja je u Varaždinu tražila mogućnost naukovanja ili zapošljavanja kod ovdašnjih obrtnika.⁸¹

Kulturno-prosvjetni rad

Premda su djelovali bez legalne potvrde njihovog vodstva, varaždinski sveučilištarci su nastojali iskoristiti sveukupnu situaciju izazvanu liberalizacijom političkog života u Dvojnoj Monarhiji. U tu svrhu su u razdoblju od 1917. do 1919. godine u Varaždinu i njegovoj široj okolici, organizirali bogatu pučko-prosvjetnu djelatnost kojom su nastojali u najširim slojevima stanovništva proširiti vlastite, vlastima često nepoćudne socijalne i političke ideje. Prvi njihov otvoreni istup u javnosti, bila je glazbeno-dramska priredba upriličena u Varaždinu 28. rujna 1917. godine, čiji je čisti prihod bio namijenjen osnivanju pučke knjižnice i uzdržavanju siromašnih međimurskih učenika koji su se školovali u Varaždinu. Zbog velikog zanimanja javnosti ova je manifestacija dan kasnije morala biti ponovljena.⁸² Studenti su u okviru pripremljenog programa, izveli tročinku *Ilirci* Vladimira Lunačeka koja je tom prilikom prvi put prikazana. Predstavu su sami režirali i prema uputama *Tomislavaša* Franje Maixnera, izradili scenarij. Urednik zagrebačke *Hrvatske države* dr. Budislav Anđelinović tom je prigodom održao predavanje o historijatu ideje narodnog jedinstva, što je zapravo bilo prvo pučko javno predavanje koje je u ratnim okolnostima bilo namijenjeno širim građanskim slojevima. Nakon toga je predstavnik sveučilištaraca na tzv. političkom *komersu* javno iznio ideju o ujedinjavanju Hrvata, Srba i Slovenaca i naglasio da je cilj njihovog rada probuditi nacionalnu i političku svijest kako bi se spremno dočekalo slobodu i ujedinjenje svih Južnih Slavena.⁸³ Uslijedio je koncertni dio večeri sastavljen od južnoslavenskih skladbi koji je vrlo temeljito pripremio dirigent varaždinskih sveučilištaraca, Ernest Krajanski.⁸⁴ Premda se ogradilo od proklamiranih ideja i izrazilo sumnju u opravdanost njihovih namjera, kvalitetu programa potvrdilo je i frankovačko *Hrvatsko pravo*.⁸⁵

Sveučilištarci su se u mnogim svojim aktivnostima povezivali i oslanjali na srednjoškolsku mladež, posebno na gimnazijalce, iz čijih su se redova uglavnom novačili budući članovi Akademskog ferijalnog kluba *Tomislav*. Stoga je razumljivo da su im *Tomislavaši* pružali svu moguću pomoć i vodili računa o njihovom radu. Gimnazijalci su primjerice, imali klupske prostorije koje im je plaćao Akademski klub *Tomislav*, koji je imenovao i posebnog referenta zaduženog za brigu o njima,⁸⁶ a njihova suradnja dolazila je do izražaja na više različitih područja. Razina obrazovanosti cjelokupnog pučanstva bila je i nadalje relativno niska, što se prvenstveno očitivalo u velikom broju nepismenih. Zbog toga je jedan od važnijih ciljeva koje su si sveučilištarci

⁷⁸ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 14.

⁷⁹ Isto str. 67.

⁸⁰ B. SVOBODA, *Nekadašnji revolucionarni rad zagorske omladine*, str. 120.

⁸¹ *Volja naroda*, br. 11 od 12. IX. 1918., str. 4.

⁸² *Hrvatska država*, br. 25 od 2. X. 1917., str. 3.

⁸³ Aleksandar KOVAČIĆ: *Pedeset godina narodnog sveučilišta u Varaždinu*, *Pedeset godina narodnog sveučilišta u Varaždinu (1917. – 1967.)*, separat *Obrazovanje odraslih* br. 9-1'0/1967., str. 63.

⁸⁴ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“*, str. 3.

⁸⁵ *Hrvatsko pravo*, br. 41 od 13. X. 1917., str. 5.

⁸⁶ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 17.

postavili, bilo njezino suzbijanje. Studenti su u tu svrhu, vlastitim sredstvima, organizirali praćenje stvarnog stanja na ovom području, dodjeljujući za taj posao svakom općinskom nadgledniku po jednog srednjoškolca. Pritom je ustanovljeno kako je u Varaždinu, ne ubrajajući vojnike, još uvijek bilo nekoliko stotina analfabeta.⁸⁷ Posebno se pogodnim za poduzimanje konkretnih akcija na tom planu pokazao period oporavka nepismenih ranjenih vojnika u varaždinskim vojnim bolnicama. Stoga su u svrhu iskorjenjivanja nepismenosti, za njih bili organizirani uspješni analfabetski tečajevi,⁸⁸ a ubrzo su uslijedili i tečajevi za radnike u tvornici stolaca, koje su vodili srednjoškolci.⁸⁹

Značajan uspjeh postigla je i akcija za suzbijanje *švapčarenja* koju je podupro i domaći tisak.⁹⁰ U selima varaždinske okolice bila je primjenjivana metoda vođenja tečajeva opismenjavanja od strane pismenih seljaka, što je u nekim mjestima urodilo vrlo dobrim rezultatima. Kao što smo već spomenuli i tijekom rata je bila nastavljena akcija za utemeljenje varaždinske pučke knjižnice. Kako bi se tu ideju nakon više-godišnjih nastojanja, konačno provelo u djelo, sveučilištarci su u odbor za njezino utemeljenje uključili svoje delegate: Zvonimira Lypolta, Rudolfa Maixnera, Nikolu Pečornika i Hinka Weinbergera (Vinskog),⁹¹ ali je akcija uspješno privedena kraju tek neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata.⁹² No bilo je uređeno nekoliko putujućih knjižnica koje su tijekom zime u posebnim ormarićima slane u okolna sela.⁹³ Uspjeh te djelatnosti bio je vrlo velik, a ulogu knjižničara obično su obavljali pojedini seljaci.

Od rujna 1918. do svibnja 1919. godine sveučilištarci su uz prigodnu cijenu i prilagođeno vrijeme održavanja, namijenjeno prvenstveno zaposlenim širim slojevima pučanstva, organizirali produžnu večernju školu za trgovačku naobrazbu i tzv. pučke tečajeve. Pritom su organizirani higijenski tečaj i tečajevi za učenje francuskog i češkog jezika.⁹⁴ Osim navedenih aktivnosti, priređivani su koncerti, *Tomislavovog* pjevačkog zbora, dok su, uz njihove nastupe u: Ivancu, Varaždinskim Toplicama, Bje-lovaru, Križevcima, Krapini i Koprivnici, bila priređivana i javna predavanja.⁹⁵

Organiziranjem pučkih javnih predavanja s raznorodnom tematikom sveučilištarci su, uz podizanje cjelokupne obrazovne razine stanovništva, pokušavali utjecati i na oblikovanje nacionalne svijesti i političkih stavova stanovništva. U tu svrhu su utemeljili *Odbor za priređivanje pučkih predavanja* kojem je na čelu bio Branko Svoboda, aktualni predsjednik ilegalne organizacije varaždinskih sveučilištaraca.⁹⁶ Time je bio postavljen temelj tzv. *Pučkom sveučilištu* koje je u početku priređivalo pojedinačna javna predavanja u gradskom kazalištu u trajanju od jednog sata, što je polako prerastalo u neku vrstu sustavnog obrazovanja odraslih. Prema odredbi gradskog zastupstva, sveučilištarci su bili prisiljeni sami plaćati svjetlo, ogrjev i čišćenje kazališnog prostora u kojem su se javna predavanja priređivala.⁹⁷ Stoga je bila ubirana ulaznina čija je visina ovisila o kvaliteti mjesta za koje je bila kupljena karta pa se ova aktivnost tim putem samofinancirala. No zbog naplate, siromašnijim slojevima bio je otežan pristup predavanjima. U strahu od burnih reakcija slušateljstva na provokativne ideje i asocijacije koje su pojedina predavanja pobuđivala, besplatna stajaća mjesta vlasti su često zabranjivale čime je dijelom bila dovedena u pitanje primarna svrha ovih predavanja.

Usprkos navedenim poteškoćama u prvih godinu dana provođenja ove aktivnosti bilo je priređeno 46 pučkih javnih predavanja⁹⁸ i postignut odaziv od prosječno

⁸⁷ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 16.

⁸⁸ *Hrvatsko pravo*, br. 20 od 13. V. 1916., str. 2 - 3.

⁸⁹ Rudolf MAIXNER, *Akademsko društvo "Tomislav" u Varaždinu*, Zbornik za pučku prosvjetu br. 1 - 2, Zagreb 1922., str. 68.

⁹⁰ B. SVOBODA, *Pučko sveučilište u Varaždinu (1917.-19.)*, Prilozi historiji Varaždina 1967., Varaždin 1967., str. 104.

⁹¹ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 67.

⁹² *Hrvatska država*, br. 45 od 25. X. 1917.

⁹³ R. MAIXNER, isto.

⁹⁴ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 22 - 23.

⁹⁵ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“*, str. 5 - 6.

⁹⁶ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 66 - 67.

⁹⁷ Branko SVOBODA, *Pedeset godina opstanka prvog hrvatskog narodnog sveučilišta u pokrajini*, Zagorski kolendar 1967., str. 165.

⁹⁸ B. SVOBODA, *Pučko sveučilište u Varaždinu (1917.-19.)*, Prilozi historiji Varaždina 1967., Varaždin 1967., str. 100.

200 slušatelja po predavanju.⁹⁹ Obrađivane teme bile su vezane uz različita područja, poput poboljšavanja gospodarskih i higijenskih prilika, agronomije, raznih područja znanosti, umjetnosti, kulture povijesti i sl. Predavači su bili liječnici, svećenici, književnici, publicisti, muzealci, studenti, srednjoškolski i sveučilišni profesori i slikari. Među predavačima posebno su aktivni bili mlađi gimnazijski profesori: Matej Potočnjak, Stjepan Kroppek, Franjo Košćec, Krešimir Filić, Vladimir Deduš i Milan Kaman od kojih su neki vrlo aktivno pridonosili radu spomenutog Odbora za priređivanje javnih predavanja. Uz domaće predavače, na koje se Varaždin uvijek nastojao oslanjati, ovisno o potrebi i mogućnostima, dovođeni su i predavači iz Zagreba. U nedostatku novca, vanjskim predavačima bi se, kad god bi to bilo moguće, pronašlo besplatno prenoćište ili im se plaćalo samo sobu, a umjesto honorara plaćali su im u naturi u obliku živežnih namjernica poput: jaja, brašna, zeca, peradi i sl. koje su u doba ratne neimaštine bile rado primane.¹⁰⁰

Budući da su sveučilištarci svojom djelatnošću nastojali obuhvatiti što šire područje i što veći broj ljudi, osim u Varaždinu u prvim godinu dana djelovanja održano je i 81 pučko predavanje u okolnim selima.¹⁰¹ Kako bi intenzivirali svoj rad na selu, sveučilištarci su u jesen 1918., po selima započeli s osnivanjem *prosvjetnih odbora*.¹⁰² Predavačkom aktivnošću bili su obuhvaćeni: Bartolovec, Biškupec, Bjelovar, Ilija, Ivanec, Knežinec, Koprivnica, Krapina, Križevci, Križovljan, Ludbreg, Mač, Maruševac, Nova Ves, Petrijanec, Radovan, Sračinec, Varaždinske Toplice, Vidovec i Vinica. Ubrzo se zanimanje seljaka za javna predavanja toliko povećalo da sveučilištarci nisu bili u mogućnosti osigurati dovoljno predavača ni vremenskih termina potrebnih za njihovo organiziranje. Posjećenost je ponegdje dosegla i do 400 slušatelja po predavanju,¹⁰³ a gotovo redovita pojava na predavanjima bile su diskusije u koje su se nastojali uključiti svi prisutni.

Tablica 1) Pučka predavanja Akademskog društva „Tomislav“ izvan Varaždina

Mjesto	Bartolovec	Biškupec	Bjelovar	Sv. Ilija	Ivanec	Knežinec	Koprivnica	Krapina	Križevci	Križovljan	Ludbreg	Mač	Maruševac	Nova Ves	Petrijanec	Radovan	Sračinec	Varaždinske Toplice	Vidovec	Vinica
Broj predavanja	6	13	1	5	7	2	1	1	1	1	2	1	10	2	6	4	5	6	4	3

U nastojanju da se pojedine teme obrade s raznih stajališta te da se obuhvate svi aspekti zadane teme, sveučilištarci su počeli priređivati i cikluse predavanja. Premda je planom bilo predviđeno više takvih ciklusa, uz uključivanje eminentnih stručnjaka za pojedina područja i konkretnu tematiku, od jeseni 1918. godine, bila su priređena ukupno tri ciklusa predavanja na temu: O Istri, Stari Varaždin i Češka.¹⁰⁴

Budući da je Akademski ferijalni klub *Tomislav* već tada imao kvalitetan pjevački zbor, varaždinski sveučilištarci su povremeno priređivali vrlo atraktivne i izuzetno dobro posjećene koncerte.¹⁰⁵ Veliko oduševljenje slušateljstva potaknuo je *Tomislavov*

⁹⁹ A. KOVAČIĆ, *Pedeset godina narodnog sveučilišta u Varaždinu*, str. 65.

¹⁰⁰ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 55.

¹⁰¹ B. SVOBODA, *Pučko sveučilište u Varaždinu (1917.–19.)*, Prilozi historiji Varaždina 1967., Varaždin 1967., str. 100.

¹⁰² B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za Prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 23.

¹⁰³ A. KOVAČIĆ, *Pedeset godina narodnog sveučilišta u Varaždinu*, str. 65.

¹⁰⁴ *Volja naroda*, br. 15 od 1. IX. 1918., str. 4.

¹⁰⁵ B. SVOBODA, *Pedeset godina opstanka prvog hrvatskog narodnog sveučilišta u pokrajini*, str. 160.

Slavenski koncert priređen 17. siječnja 1918. u varaždinskom gradskom kazalištu, čija je dvorana bila ispunjena do posljednjeg mjesta pa je program morao biti ponovljen i sljedeće večeri.¹⁰⁶ Krajem siječnja ovaj je program bio ponovljen i u Ivancu, gdje je također bio odlično prihvaćen.¹⁰⁷ Budući da je zbor bio sastavljen isključivo od sveučilištaraca koji su svoje nastupe mogli pripremati i intenzivno uvježbavati samo za vrijeme sveučilišnih praznika, nova serija *Tomislavovih* koncerata čiji je program, namjerno i planski, bio sastavljan uglavnom od kompozicija slavenskog porijekla, uslijedila je tek u ljetnim mjesecima 1918. godine. U okviru koncerta održanog 28. srpnja 1918. godine u Varaždinskim Toplicama, *Tomislavov* muški zbor izveo je primjerice, desetak južnoslavenskih i dvije slovačke narodne pjesme koje su oduševile slušateljstvo,¹⁰⁸ Slijedio je koncert u Krapini 11. kolovoza 1918.,¹⁰⁹ a zatim višednevna turneja u Križevce, Bjelovar i Koprivnicu koja je započela 29. kolovoza 1918. godine i svuda je dočekivana s vrlo izraženim oduševljenjem slušateljstva.¹¹⁰ Intenzivno djelovanje *Tomislavovog* pjevačkog zbora bilo je nastavljeno i u poslijeratnom razdoblju u sasvim novim političkim i društvenim okolnostima, a kvaliteta njegovog rada ubrzo ga je uzdigla u kategoriju najkvalitetnijih pjevačkih zborova u novostvorenoj državi.

Nacionalno - politički rad

Iako su u predratnom periodu nastojali sačuvati političku neutralnost, što im nije uvijek u potpunosti polazilo za rukom, varaždinski sveučilištarci su u ratnim okolnostima sve odlučnije zauzimali antirežimsku stranu. Nesklona tuđinskom njemačkom i mađarskom utjecaju mladež je tijekom noći povremeno zamrljala i porazbijala ploče s mađarskim i njemačkim natpisima na varaždinskim radnjama, dućanima i hotelima. Isto tako su meta njihovih antirežimskih akcija postajali izlozi u kojima su bile istaknute zemljopisne karte koje su iz propagandnih razloga, predstavljale navodne uspjehe vojske *Centralnih sila* na bojištima.¹¹¹ Još za vrijeme ratne 1917. godine, varaždinski sveučilištarci započeli su ilegalnu političku aktivnost u Međimurju koje je desetljećima ostajalo pod mađarskom upravom, premda je etnički nesumnjivo pripadalo Hrvatskoj. Kad su se tijekom ratnih godina, varaždinski *Tomislavaši* kao rezervni časnici vraćali na bojište, vozeći se vlakom Međimurjem, kroz prozor vagona bacali su promidžbene letke namijenjene hrvatskom življu. Održavali su veze u samom Međimurju kamo su potajno unosili ilegalnu literaturu i letke u kojima su propagirane slobodarske ideje. Povezivali su se s međimurskim aktivistima u Zagrebu. Kad je primjerice, Simo Miljuš zbog ilegalnog rada u Međimurju, bio utamničen u zagrebačkom vojnom sudu, varaždinski su studenti, čim su o tome bili obaviješteni, odlučili pružiti svu moguću pomoć pa je njihov predstavnik u sudskoj istrazi svjedočenjem dobrovoljno pomogao u unaprijed dogovorenoj obrani.¹¹² Poticali su održavanje kontakta s Varaždinom, pozivajući međimurske studente na dogovore u Varaždin radi provođenja zajedničkih akcija.

Nakon što je *Svibanjska deklaracija* bila javno obznanjena, varaždinski sveučilištarci su je namjeravali iskoristiti u političkoj propagandi protiv Monarhije. Stoga su svuda započeli akciju za njezino potpisivanje.¹¹³ No ubrzo se pokazalo da njezini dosezi više ne odgovaraju aktualnim prilikama pa su početkom siječnja 1918. godine, upravo varaždinski studenti objavili rezoluciju koju je potpisalo dvadeset osam potpisnika u kojoj se, na temelju samoodređenja naroda, izjašnjavaju za samostalnu

¹⁰⁶ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“,* str. 4.

¹⁰⁷ Isto, str. 5.

¹⁰⁸ *Volja naroda*, br. 5 od 1. VIII. 1918., str. 4.

¹⁰⁹ *Volja naroda*, br. 7 od 15. VIII. 1918., str. 5.

¹¹⁰ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“,* str. 6.

¹¹¹ B. SVOBODA, *Nekadašnji revolucionarni rad zagorske omladine*, str. 115 - 116.

¹¹² I. ESIH, *Narodna revolucionarna omladina Hrvatskog zagorja prije pedeset godina*, str. 151.

¹¹³ B. SVOBODA, *Nekadašnji revolucionarni rad zagorske omladine*, str. 117.

državu svih Hrvata, Slovenaca i Srba i osuđuju svaki pokret, rad ili program, koji bi neposredno i otvoreno ili posredno, i u tajnosti stavljao zapreke potpunom ostvarenju narodnih težnji ili unosio cjepkanje u narodne redove te pretpostavljao stranačke i osobne interese općim narodnim.¹¹⁴ Zanimljivo je napomenuti kako je na tragu ove studentske akcije, varaždinska srednjoškolska mladež, uglavnom iz viših razreda, isto tako objavila Izjavu u kojoj traži posebnu i neovisnu državu Hrvata, Srba i Slovenaca na temelju samoodređenja naroda.¹¹⁵ Ovi javni iskoraci varaždinskih sveučilištaraca i srednjoškolaca bili su svojevrsna najava i poticaj studentima svih četiriju fakulteta koji su tada sačinjavali zagrebačko sveučilište da na ovom području učine i korak dalje. Dana 24. siječnja 1918. godine, dakle tri tjedna kasnije, zagrebački studenti su donijeli rezoluciju u kojoj su izraženi slični stavovi koji su označili početak novog političkog buđenja sveučilišne mladeži svih krajeva iz kojih su se studenti okupili na zagrebačkom sveučilištu.¹¹⁶ Time je nesumnjivo bio označen početak opće nacionalne koncentracije, neovisno o stranačkim opredjeljenjima i razlikama koja je u skoroj budućnosti najavila raspad vjekovne Monarhije i stvaranje nove višenacionalne tvorevine u kojoj su Južni Slaveni pokušali pronaći zadovoljavajuće rješenje nacionalnog pitanja.

Spomenuta studentska rezolucija odjeknula je širom čitave Monarhije, izazivajući reakcije na svim sveučilištima na kojima su se školovali južnoslavenski studenti koji su u svojim rezolucijama izražavali solidarnost sa zagrebačkom. Oduševljeno su je pozdravili i varaždinski sveučilištarci.¹¹⁷ Nakon što je kao izraz stavova južnoslavenskih političara s područja Dvojne Monarhije, početkom ožujka bila objavljena čuvena *Zagrebačka rezolucija*, 12. svibnja 1918. godine u Zagrebu je bio održan sastanak stranački neopredijeljenih hrvatskih i srpskih intelektualaca iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Međimurja, Istre, Trsta te Bosne i Hercegovine. Sastanku su prisustvovali predstavnici varaždinskih sveučilištaraca pa su njegove stavove poduprli posebnom *Izjavom varaždinskih sveučilištaraca* od 24. svibnja 1918., a njihov primjer su ubrzo slijedile i druge studentske organizacije.¹¹⁸

Predstavnici varaždinskih sveučilištaraca intenzivno su se uključivali u aktivnosti koje su razvijale slavensku uzajamnost i suradnju. Tako je predstavnik varaždinske studentske organizacije u svibnju 1918. godine, sudjelovao u proslavi 50-te obljetnice *Narodnog Divadla* u Pragu. Tim povodom su se u Pragu okupili slavenski delegati političkih i narodnih organizacija iz svih krajeva sad već raspadajuće Monarhije, među kojima i brojna delegacija studenata s lavovskog i zagrebačkog sveučilišta.¹¹⁹ Ovo okupljanje bilo je iskorišteno za održavanje kongresa narodnih i političkih organizacija, a među njima i Kongresa slavenskih studenata na kojem je sudjelovalo tridesetak sveučilištaraca porijeklom iz južnoslavenskih područja. Ovaj je Kongres između ostalog, donio rezoluciju, koja je zastupala slavensku uzajamnost, samoodređenje naroda i oblikovanje triju samostalnih slavenskih nacionalnih cjelina, južnoslavenske, poljske i čehoslovačke.¹²⁰ U radu Kongresa sudjelovao je i predstavnik varaždinskih studenata.¹²¹ Šestorica delegata varaždinskih sveučilištaraca sudjelovala je u radu sastanka slavenske mlade inteligencije koji je 24. na 25. kolovoza 1918. godine, bio održan u Zagrebu. I na ovom skupu slavenske mladeži bilo je zaključeno da se mladi slavenski naraštaj opredjeljuje za što prisniju suradnju svih Slavena i traži slobodu svih podjarmljenih naroda.¹²² Ovisno o okolnostima u kojima su se našli, zahvaljujući ratnim prilikama, pojedini sveučilištarci su se pokušavali angažirati i na mnogim drugim područjima. Neki varaždinski sveučilištarci, ratni zarobljenici,

¹¹⁴ *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, br. 6 od 7. I. 1918.

¹¹⁵ *Hrvatska država*, br. 31 od 11. II. 1918., str. 2.

¹¹⁶ *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, br. 19 od 25. I. 1918.

¹¹⁷ *Hrvatsko pravo*, br. 5 od 2. II. 1918., str. 4.

¹¹⁸ *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, br. 100 od 24. V. 1918., str. 1.

¹¹⁹ *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, br. 96 - 99.

¹²⁰ *Volja naroda*, br. 10 od 5. IX. 1918., str. 2.

¹²¹ I. ESIH, *Narodna revolucionarna omladina Hrvatskog zagorja prije pedeset godina*, str. 150.

¹²² *Volja naroda*, br. 10 od 5. IX. 1918., str. 2.

dobrovoljno su se prijavili u *Jugoslavensku dobrovoljačku diviziju*, koja je sudjelovala kod proboja *Solunskoga fronta* godine 1918.¹²³

Osim uključivanja u opća politička događanja na širem planu, varaždinski studenti potpomognuti srednjoškolskom mladeži u ovom su razdoblju nastavili intenzivno politički djelovati i na lokalnom prostoru. Nakon završetka kulturno-umjetničkih priredaba koje su se sastojale od dramskih i koncertnih programa, obično su slijedili tzv. politički *komersi* popraćeni odgovarajućim tematski provokativnim pučkim javnim predavanjem. S obzirom da su to redovito bile nacionalno obojene manifestacije koje su ujedno predstavljale neposrednu opasnost za postojeći režim raspadajuće Austro-ugarske monarhije, ne treba čuditi da su vlasti rad varaždinskih sveučilištaraca promatrале sa sumnjom i nastojale ga onemogućiti. Tako je primjerice u Koprivnici cenzura tražila na pregled predavanje profesora Krešimira Filića na temu *O zadacima naše inteligencije*,¹²⁴ dok ga je u Križevcima odlučila zabraniti, smatrajući ga nepoćudnim.¹²⁵ Vlast je povremeno zbog njihovog sadržaja ili porijekla autora, cenzurirala pjesme pojedinih pjesnika predviđene u okviru *Tomislavovih* literarnih programa.¹²⁶ Policija je plijenila koncertne objave jer se u njima navodilo kako su na programu kompozicije i popijevke iz Srbije, Slovenije ili Međimurja.¹²⁷ Organizatorima je bilo izravno naređeno da predavanja moraju imati isključivo znanstveni i poučni karakter pa su pojedina predavanja bila cenzurirana, tekstualno mijenjana ili čak zabranjivana.¹²⁸

Posebno oštar je bio istup režima prigodom obilježavanja stote obljetnice rođenja Petra Preradovića koju su sveučilištarci organizirali 18. na 19. ožujka 1918. godine. Tim povodom je u organizaciji sveučilištaraca, Varaždin bio okićen nacionalnim zastavama, a spomenuti dani obilovali su bogatstvom događanja i manifestacija. Jedan od najupečatljivijih bilo je izuzetno posjećeno predavanje čuvenog varaždinca dr Branka Vodnika Drechslera o razvoju slavenske ideje u hrvatskoj književnosti, popraćeno odgovarajućim literarnim programom. Sljedećeg dana nastavak proslave bio je zabranjen jer su po završetku školske proslave, sveučilištarci srednjoškolce ispred gimnazijske zgrade, svrstali u povorku te su pod velikom hrvatskom trobojnicom pošli ulicama pjevajući hrvatske davorije, kličući Preradoviću, domovini, ali i narodnom jedinstvu, te izražavajući *simpatije za Srbe pa čak i Talijane*, što je u konačnici policiju prisililo na intervenciju.¹²⁹ Pokretači i odbor studenata bili su uhapšeni.¹³⁰ Policija je zabranila izvođenje *Tomislavovog* najavljenog koncerta, a gostu predavaču, sveučilišnom profesoru Viktoru Novaku, onemogućila je održavanje već odobrenog predavanja na temu: *Preradović i njegovi odnosi prema našim kompozitorima*. Uslijedila je i kraća zabrana održavanja javnih predavanja, a tadašnji varaždinski gradonačelnik Pero Magdić, prema riječima samog Branka Svobode, zaprijetio je predsjedniku Odbora za priređivanje pučkih predavanja upućivanjem na rusko bojište ukoliko ne prestane s prevratničkim radom.¹³¹

Još polovinom 1918. godine, sveučilištarci su raspravljali o suradnji s radničkom organizacijom. Namjeravali su osnovati i *Radničko sveučilište*. U svrhu zajedničkog rada nastojali su se povezati s cjelokupnom varaždinskom mladeži neovisno o njezinom socijalnom porijeklu te su u doba prevrata 1918. godine, uputili apel radničkoj i obrtničkoj mladeži.¹³² Želeći prevladati usku granicu studentske organizacije i povezati se sa svom omladinom, sazvali su skupštinu Akademskog ferijalnog kluba *Tomislav* na koju su pozvali radničku i građansku omladinu grada Varaždina, ukazu-

¹²³ I. ESIH, *Narodna revolucionarna omladina Hrvatskog zagorja prije pedeset godina*, str. 152.

¹²⁴ *Spomenica i zapisnici varaždinskog pjevačkog društva „Tomislav“*, str. 8.

¹²⁵ B. SVOBODA, *Pučko sveučilište u Varaždinu (1917.-19)*, Prilozi historiji Varaždina 1967., Varaždin 1967., str. 101.

¹²⁶ *Hrvatska država*, br. 55 od 12. III. 1918., str. 3 i br. 58 od 15. III. 1918., str. 3.

¹²⁷ *Hrvatska država*, br. 31 od 11. II. 1918., str. 3.

¹²⁸ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 24 - 25.

¹²⁹ *Hrvatsko pravo*, br.12 od 23. III. 1918., str. 2.

¹³⁰ B. SVOBODA, *Pedeset godina opstanka prvog hrvatskog narodnog sveučilišta u pokrajini*, str. 163.

¹³¹ B. SVOBODA, *Pučko sveučilište u Varaždinu (1917.-19)*, Prilozi historiji Varaždina 1967., Varaždin 1967., str. 106.

¹³² *Volja naroda*, br. 20 od 31. X. 1918., str. 3.

jući na potrebu osnutka jedinstvene omladinske organizacije,¹³³ što u konačnici ipak nije uspjelo. Varaždinski sveučilištarci aktivno su se uključili i u presudna događanja vezana uz raspad Dvojne Monarhije. Nakon što je u Varaždinu bio osnovan mjesni odbor *Narodnog vijeća* u njega su bili uključeni i predstavnici studenata. Predstavnik Akademskog kluba *Tomislav* bio je izabran na dužnost tajnika odsjeka *Narodnog vijeća* za agitaciju i propagandu. Čim je u Varaždin doprla vijest o odlukama Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. godine, varaždinsko građanstvo, mladež i časnici svrstali su se u popodnevnim satima pred Vatrogasnim domom u nepreglednu povorku, koja je uz poklike slobodi, pjevajući budnice i davorije, dostojanstveno prodefilirala gradskim ulicama. S balkona gradske vijećnice okupljenima su se obratili predsjednik mjesnog odbora, stari kanonik Milan Kučenjak i predsjednik Akademskog kluba *Tomislav* Branko Svoboda,¹³⁴ obučen u tada zabranjenu odoru *Hrvatskog Sokola*, a sudionici skupa otpjevali su *Ljepu našu*. Mladi časnici i sveučilištarci okupili su se nakon toga u odvjetničkoj pisarni dr. Hinka Krizmana gdje su članovi odbora *Narodnog vijeća*, dijelom nekadašnji *Tomislavaši*, sastavili proglas za narod. Zaključeno je da valja istupiti protiv oružanih snaga u postajnom zapovjedništvu, na pošti, na kolodvoru, u vojarnama i vojnim barakama te preuzeti vlast u gradu. U međuvremenu su upravo pripadnici varaždinske mladeži u prisutnosti brojnih građana Varaždina, bez obzira na mađarske vojnike, koji su s uperenim puškama i bajonetama, čuvali objekte, na kolodvoru, na pošti i na zgradi financija skinuli mađarske zastave i izvjesili hrvatske trobojnice.¹³⁵ Na inicijativu odbora *Narodnog vijeća* u noći od 29. na 30. listopada 1918. godine, bio je izvršen vojni udar. Prevrat je provela u djelo nekolicina mlađih časnika i varaždinskih sveučilištaraca koji su u ime mjesnog odbora *Narodnog vijeća* razoružali straže, mađarske i njemačke vojnike i preuzeli komandu u postajnom zapovjedništvu te svim mjesnim i vojnim zapovjedništvima. Pritom su zaskočili sve strane vojne zapovjednike u njihovim privatnim stanovima i prisilili ih na predaju. U zoru je prevrat bio dovršen, a Varaždin pod kontrolom novoosnovanih vojnih snaga *Narodnog vijeća*, dok su časnici mađarske i njemačke narodnosti internirani i tijekom poslijepodneva, zajedno s vojnicima strane narodnosti, poslani preko Drave.¹³⁶

Premda je dr. Ivan Novak zastupao Međimurje u plenumu *Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba*, ono nije ušlo u novoformiranu prijelaznu *Državu Slovenaca, Hrvata i Srba*. U njemu je i nakon uspješnog prevrata u Zagrebu, ostajala mađarska uprava. Usprkos tome, ideja o povratku Međimurja matičnoj zemlji ostajala je i nadalje živa i prisutna u Varaždinu. Tumačeći raspoloženje stanovništva, članovi varaždinskog mjesnog odbora *Narodnog vijeća*, počeli su odmah nakon 29. listopada 1918. godine, poticati predsjedništvo zagrebačkog *Narodnog vijeća* na poduzimanje konkretnih koraka u tom smislu. To je bilo nužno i zbog toga što su nakon raskida s Dvojnomo Monarhijom ujesen 1918. godine, mađarska nasilja u Međimurju dostigla kulminaciju u pokolju hrvatskog stanovništva. Varaždinci su 8. studenog 1918. izvijestili predsjedništvo kako su iz Međimurja pristigli prvi bjegunci i u mjesnom odboru ispričali da su mađarski vojnici i žandari opkolili Mursko Središće, ušli u mjesto i stali progoniti ljude. Mađarski vojnici koji su došli preko Mure i iz Čakovca objesili su usred sela jednu ženu i ustrijelili dva međimurska seljaka. Proširile su se glasine o progonima i iz drugih međimurskih mjesta. Sve te vijesti potvrđivali su bjegunci iz Murskog Središća. U nekim mjestima seljaci su bili opljačkani, a mađarski učitelji sakupljali su potpise za mađarsku državu kako bi se iznudio plebiscit u prilog

¹³³ *Volja naroda*, br. 21 od 7. XI. 1918., str. 4.

¹³⁴ *Volja naroda*, br. 20 od 31. X. 1918., str. 3.

¹³⁵ Nikola METZ, *Sjećanje na davne dane*, Zagorski kalendar 1967., str. 126 - 127.

¹³⁶ *Volja naroda*, br. 21 od 7. XI. 1918., str. 4.

Mađarske.¹³⁷ Ljudi su se u strahu razbjegli po šumama da izbjegnu progone i krvo-proliće, a Međimurci koji su tog dana u velikom broju stigli u Varaždin iz raznih međimurskih sela, zamolili su mjesni odbor za pomoć.¹³⁸ Nastavak izvanrednih prilika naveo je varaždinskog gradonačelnika dr. Peru Magdića da samoinicijativno poduzme nedovoljno pripremljenu akciju. U dogovoru s majorom Ivanom Tomaševićem, 12. studenog 1918. godine, okupili su dobrovoljce te je u noći uslijedio prelazak Drave i napredovanje u pravcu Čakovca. U ovom pohodu i sveučilištarci su organizirali svoju dobrovoljačku četu. U Macincu su se dobrovoljci pod komandom rezervnog časnika, varaždinskog studenta Stanka Hitreca, sukobili s mađarskim žandarima koje su tom prilikom porazili.¹³⁹

Čitava akcija nažalost je doživjela neuspjeh jer su već sljedećega dana iz Kaniže u Čakovec bila upućena mađarska pojačanja, a malobrojne Tomaševićeve snage bile su prisiljene da se u neredu i uz gubitke povuku preko Drave, dok je mađarska konjica stigla do samog varaždinskog mosta.¹⁴⁰ No ova je akcija uzburkala javnost i pokrenula Narodno vijeće SHS da 24. prosinca 1918. godine, povede akciju oslobođanja, ne samo Međimurja, nego i Prekomurja. U sastavu regularnih postrojbi koje su ovu akciju provele u djelo, sudjelovao je i odjel varaždinskih sveučilištaraca.¹⁴¹

Zaključak

Varaždinska sveučilišna mladež okupljena oko Akademskog ferijalnog kluba *Tomišlav*, kontinuirano podupirana od srednjoškolaca, od samih početaka svoga djelovanja pokrenula je raznovrsnu i vrlo kvalitetnu kulturno-prosvjetnu aktivnost. Njezin neposredni cilj očitovao se u podizanju opće razine obrazovanosti domaćeg pučanstva kako bi se na taj način potaknulo oblikovanje njegove nacionalne svijesti, ali isto tako i pomoglo u njegovom otporu tuđinskom utjecaju. Ova razgranata i bogata djelatnost dosegla je vrhunac u posljednje dvije ratne godine kad je prerasla u svojevrsno pučko sveučilište i postala ključni čimbenik u neformalnom obrazovanju širih slojeva stanovništva čiji je cilj bio da ova u mnogočemu zaostala područja približi Europi. U njezinom radu mladeži se neprestano nametao problem nedostatka materijalnih sredstava. Organizatorske poslove i materijalne troškove brojnih aktivnosti, sveučilištarci su u nedostatku novca, nastojali obaviti uz što manje izdataka ili su ih često pokrivali vlastitim sredstvima. Prilikom organiziranja amaterskih predstava i pučkih javnih predavanja, obično je bila naplaćivana ulaznina, a priređivanje koncerata i zabava s plesom bili su korišteni i za prikupljanje dobrotvornih priloga. Iz toga proizlazi kako je jedan od važnijih zadataka pri provođenju ove aktivnosti, bilo i prikupljanje dodatnih novčanih sredstava potrebnih za njezino ostvarivanje kao i za provođenje drugih aktivnosti koje su sveučilištarci poduzimali.

Izuzetno značajna bila je njihova humanitarna djelatnost koja se posebno intenzivirala nakon izbijanja Prvog svjetskog rata. Sveučilištarci su je nastojali usmjeravati svima koji su je trebali neovisno o stavu, ocjeni, a često i usprkos protivljenju službenih vlasti. Pomoć je bila pružana gladnim učenicima, nezbrinutim obiteljima, ratnoj siročadi, ranjenim vojnicima, no isto tako potajno međimurskim učenicima i internircima, što su vlasti nastojale spriječiti. Njezina učinkovitost ovisila je o sredstvima s kojima je sveučilišna mladež raspolagala, ali zbog ometanja od strane vlasti i o snalažljivosti pri njezinom pružanju.

¹³⁷ *Volja naroda*, br. 22 od 14. XI. 1918., str. 1.

¹³⁸ Bogdan KRIZMAN, *Oslobodjenje Međimurja 1918. godine*, Kaj br. 1, Zagreb 1968., str. 55.

¹³⁹ B. SVOBODA, *Narodna revolucionarna omladina za prvog svjetskog rata u Varaždinu*, str. 50.

¹⁴⁰ B. KRIZMAN, str. 56.

¹⁴¹ B. KRIZMAN, str. 60.

Premda im politička aktivnost u početku nije predstavljala primarni cilj te su u javnosti čak pokušavali zadržati privid političke neutralnosti, to im nije u potpunosti uspjelo niti u predratnom razdoblju. No izbijanjem svjetskog rata, oni su se jasno opredijelili i zauzeli antimonarhijski stav. Stoga su nositelji ove djelatnosti očekivano nailazili na niz smetnji u svom radu. Progonio ih je austro-ugarski režim koji je, želeći spriječiti proklamiranje njemu nepoželjnih ideja i provođenje za režim pogubnih aktivnosti, cenzurirao i zabranjivao pojedine aktivnosti, ometao i otvoreno onemogućavao njihovo djelovanje. To se posebno jasno pokazalo nakon što se liberalizacijom društvenog i političkog života u Monarhiji, njihova aktivnost ponovno razgranala. Premda su mnoge akcije predstavljali kao kulturno-prosvjetne, odabir tema, stavovi koje su predavači zastupali, asocijacije koje su kroz predavanja budili kod slušateljstva, nesumnjivo su bile politički obojene, a vlasti su ih doživljavale kao napad na vlastiti integritet. Slično su sveučilištarci postupali i prilikom sastavljanja literarnih i glazbenih dijelova svojih programa, provocirajući vlasti odabirom autora i sadržaja koji su porijeklom ili porukom režimu bili neprihvatljivi. Iako nisu pripadali agresivnom dijelu omladinskog pokreta te su nastojali ostati na razini politike *sitnih koraka*, približavanje završetku svjetskog rata i varaždinsku je mladež potaknulo na radikalnije izražavanje stavova. Sve su zastupljenije bile akcije koje potiču slavensku uzajamnost i suradnju, južnoslavensko jedinstvo i naglašavaju potrebu rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja izvan granica Dvojne Monarhije. Na samom kraju svjetskog sukoba pripadnici varaždinske sveučilišne mladeži otvoreno su se uključili u akciju rušenja monarhijskog poretka, dajući svoj nezaobilazni doprinos uspostavljanju nove jugoslavenske državne zajednice u okviru koje su uvjeti za objedinjavanje hrvatskog nacionalnog prostora i daljnji opstanak hrvatskog naroda u povijesnim okolnostima prouzročenim rezultatima Prvog svjetskog rata, barem u početku bili najpovoljniji.

Literatura

1. Darko DUKOVSKI, *Povijest srednje i jugoistočne europe 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 2005.
2. Ivan ESIH, *Narodna revolucionarna omladina Hrvatskog zagorja prije pedeset godina*, Zagorski kolendar, 1966.
3. Krešimir FILIĆ, *Varaždinska gimnazija 1636.-1936.*, Varaždin, 1936.
4. *Prilozi historiji Varaždina 1967.*, Varaždin, 1967.
5. Josip HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, Zagreb, 2006.
6. Josip HORVAT, *Politička povijest hrvatske*, Zagreb, 1989.
7. Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad Varaždin i Grad Varaždin, Varaždin, 1993.
8. Siniša HORVAT, *Povijest varaždinske Gimnazije od utemeljenja do obilježavanja 350. obljetnice njezina djelovanja*, Gimnazija u Varaždinu 1636.-2006., Varaždin, 2006.
9. Aleksandar KOVAČIĆ, *Pedeset godina narodnog sveučilišta u Varaždinu*, Pedeset godina narodnog sveučilišta u Varaždinu (1917.-1967.), 1967.
10. Bogdan KRIZMAN, *Oslobođenje Međimurja 1918. godine*, Kaj br. 1, Zagreb, 1968.
11. Ivan KURTALJ, *Postanak i razvoj varaždinske tekstilne industrije - Varaždin*, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 1, Varaždin, 1961.

12. Rudolf MAIXNER, *Akademsko društvo "Tomislav" u Varaždinu*, Zbornik za pučku prosvjetu br. 1 - 2, Zagreb, 1922.
13. Nikola METZ, *Sjećanje na davne dane*, Zagorski kolendar, 1967.
14. Gustav PIASEK, *Hospitali i razvoj bolničke djelatnosti u Varaždinu*, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 6, Varaždin, 1981.
15. Branko SVOBODA, *Nekadašnji revolucionarni rad zagorske omladine*, Zagorski kolendar, 1967.
16. Branko SVOBODA, *Pedeset godina opstanka prvog hrvatskog narodnog sveučilišta u pokrajini*, Zagorski kolendar, 1967.

Sažetak

Djelovanje varaždinske sveučilišne i srednjoškolske mladeži tijekom Prvoga svjetskog rata

Početkom 20. stoljeća varaždinski su sveučilištarci osnovali svoju udrugu koja je od 1907. godine djelovala pod nazivom Akademski ferijalni klub *Tomislav*. Od samog početka razvijali su raznovrsnu i bogatu društvenu, kulturnu i prosvjetnu aktivnost u Varaždinu i njegovoj široj okolici. Premda je i njihov rad tada bio službeno zabranjen, početkom Prvog svj. rata oni su svoju djelatnost nastavili ilegalno i sve više je usmjeravali protiv postojećeg poretka Austro-Ugarske monarhije. Oslanjajući se i na srednjoškolsku mladež, posebno gimnazijalce, varaždinski su sveučilištarci nakon liberalizacije političkog života u Monarhiji, razvili vrlo bogatu kulturno-prosvjetnu djelatnost koja se manifestirala u raznovrsnim oblicima rada od priređivanja kulturno-prosvjetnih priredaba, koncerata ili amaterskih predstava, osnivanja čitaonica, održavanja pučkih javnih predavanja, organiziranja prosvjetnih tečajeva i osnivanja putujućih seoskih knjižnica.

Kao posebno značajna u ratnim uvjetima bila je humanitarna aktivnost varaždinske mladeži usmjerena na pružanje pomoći ratnim stradalnicima i svim ostalim socijalno ugroženima s područja Varaždinske županije, ali iz drugih neimaštinom pogođenih krajeva. Približavanjem kraja ratnog sukoba varaždinska je mladež sve intenzivnije djelovala na nacionalno - političkom području koje je nužno bilo usko vezano uz ostale oblike njihovog djelovanja. Sveučilištarci su razvijali nacionalnu svijest stanovništva, mobilizirajući ga za ideju nacionalnog jedinstva i jugoslavenske suradnje. Konačno su se otvoreno angažirali u procesu rušenja Austro - Ugarske monarhije i oblikovanja Kraljevstva SHS.

Ključne riječi: Omladinski pokret; Akademski klub *Tomislav*; učenički štrajk; Prvi svjetski rat; Pučko sveučilište.

Summary

Activities of the Varaždin university and high - school youth during the First World War

In the early 20th century, students from the town of Varaždin founded an association whose official name since 1907 was the Academic Youth Club Tomislav (*Akademski ferijalni klub Tomislav*). Since its very beginning the association was dedicated to the development of a rich and multifarious social, cultural and teaching activity in Varaždin and its surroundings. Although their activity was at that time prohibited, at the onset of World War I they continued illegally with their activities and shifted their focus towards an opposition against the ruling Austro - Hungarian Monarchy regime. After the liberalization of political life within the Monarchy, supported by the high-school population – especially grammar school students – Varaždinian students dedicated themselves to a bustling cultural and teaching activity which manifested itself through various forms of engagement – cultural and school events, concerts, amateur shows, founding of reading rooms, delivering public lectures for general public, organizing teaching courses and founding village libraries.

One of the key areas of the activity of the Varaždin youth, especially at times of war, was the humanitarian work directed at casualties of war and all other socially challenged people from the Varaždin county and other poor regions. Towards the end of the war, the Varaždin youth became more active on the national and political level, which was necessarily entangled with other forms of their engagement. The students were developing national consciousness of the population by means of mobilizing people in the direction of creating a national unity idea as well as the idea of Yugoslav cooperation. Ultimately, they were actively engaged in the process of abolishing the Austro - Hungarian Monarchy and the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Key words: Youth movement; Academic Club Tomislav; student strike; First World War; Public University.